

redakcja naukowa Jan Garlicki

LEGITYMIZACJA TRANSFORMACJI I SYSTEMU POLITYCZNEGO W POLSCE

Legitymizacja transformacji
i systemu politycznego
w Polsce

Instytut Nauk Politycznych
Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych
Uniwersytet Warszawski

Legitymizacja transformacji i systemu politycznego w Polsce

*pod redakcją naukową
prof. dr. hab. Jana Garlickiego*

Warszawa 2014

Publikacja dofinansowana przez Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu
Warszawskiego

Recenzenci:

prof. dr hab. Władysław Markiewicz (PAN)
prof. dr hab. Andrzej Antoszewski (UWr)

Opracowanie redakcyjne:
Hanna Januszevska

Projekt okładki:
Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Authors and Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2014

ISBN 978-83-8017-005-6

Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

*

Spis treści

Jan Garlicki, <i>Wprowadzenie</i>	9
---	---

Część I

Legitymizacja władzy i systemu politycznego – aspekty teoretyczne

Rodział 1

Jan Garlicki, <i>Legitymizacja systemu politycznego</i> – poziomy, płaszczyzny i dylematy	15
--	----

Rodział 2

Daniel Mider, <i>Wymiar społeczny konsolidacji demokracji w Polsce.</i> <i>Typologia postaw wobec systemu politycznego</i>	37
---	----

Rodział 3

Wojciech Łukowski, <i>Legitymizacja a inne dobra publiczne.</i> <i>O źródłach stabilności systemu społecznego</i>	54
--	----

Część II

Legitymizacja systemu politycznego w Polsce w świetle badań empirycznych

Rodział 4

Daniel Mider, <i>Uczestnictwo w polityce jako korelat legitymizacji</i> <i>systemu politycznego w procesie transformacji ustrojowej</i> – ilościowa analiza związków	73
--	----

Rodział 5

Tomasz Godlewski, <i>Transformacja systemowa a identyfikacje</i> <i>ideologiczne społeczeństwa polskiego</i>	102
---	-----

Rodział 6

Daniel Mider, <i>Determinanty socjodemograficzne legitymizacji systemu politycznego w Polsce</i>	132
--	-----

Część III**Legitymizacja systemu – aspekty praktyczne****Rodział 7**

Robert Staniszewski, <i>Legitymizacja procesu prywatyzacji – 20 lat później – oczekiwania a efekty</i>	211
--	-----

Rodział 8

Sebastian Kozłowski, <i>Legitymizacja i upodmiotowienie samorządu lokalnego w okresie transformacji systemowej w Polsce</i>	238
---	-----

Rodział 9

Olgiard Annusewicz, <i>Transformacja systemu politycznego w polskich mediach na przykładzie Okrągłego Stołu – aspekt legitymizacji</i>	272
--	-----

Zakończenie

Jan Garlicki, <i>Legitymizacja systemu politycznego i transformacji w Polsce – uwagi końcowe</i>	289
--	-----

Noty o Autorach.	297
-------------------------------	-----

The legitimization of transformation of the political system in Poland

ed. by Jan Garlicki

*

Table of contents

Jan Garlicki, <i>Introduction</i>	9
---	---

Part I

Legitimization of power and political system – theoretical aspects

Chapter 1

Jan Garlicki, <i>Legitimization of a political system</i> – levels, dimensions and dilemmas	15
--	----

Chapter 2

Daniel Mider, <i>The social dimension of the consolidation of democracy</i> <i>in Poland. The typology of attitudes toward political system</i>	37
--	----

Chapter 3

Wojciech Łukowski, <i>Legitimization and other public goods.</i> <i>The sources of the stability of the social system</i>	54
--	----

Part II

Legitimization of the political system in Poland – empirical research

Chapter 4

Daniel Mider, <i>Participation in politics as a correlate of the legitimization of political system in the process of political transformation</i> – quantitative analysis of connections	73
--	----

Chapter 5

Tomasz Godlewski, <i>System transformation and ideological identifications of Polish society</i>	102
--	-----

Chapter 6

Daniel Mider, <i>Socio-demographic determinants of the legitimization of the political system in Poland</i>	132
---	-----

Part III

Legitimization of the system – practical aspects

Chapter 7

Robert Staniszewski, <i>Legitimization of the privatization process</i> – 20 years later – the expectations and the results	211
--	-----

Chapter 8

Sebastian Kozłowski, <i>Legitimization and empowerment of local government in the transformation period in Poland</i>	238
---	-----

Chapter 9

Olgierd Annusewicz, <i>Transformation of the political system in Polish media on the case of the Round Table – legitimization aspect</i> ...	272
--	-----

Conclusion

Jan Garlicki, <i>Legitimization of the political system and transformation in Poland – final remarks</i>	289
--	-----

Authors	297
---------------	-----

Wprowadzenie

Zagadnienie legitymizacji władzy było już wielokrotnie podejmowane w literaturze naukowej na świecie. W Polsce ten temat był również podejmowany między innymi przez socjologów (Rychard, Sułek red., 1988), (Rychard, Domański red., 2010) oraz politologów (Sokół, 1997). Niektórzy badacze twierdzili wręcz, że problematyka legitymizacji staje się już nieaktualna. Procesy transformacji systemowej w krajach Europy Środkowej i debata publiczna nad modelem demokratycznego systemu politycznego pokazały jednak, że to, czy władza jest uznawana za prawowitą ma istotne znaczenie. Można z przekonaniem stwierdzić, że sytuacja polityczna w Polsce szczególnie silnie pokazuje wagę kwestii legitymizacji. W istocie, spór i rywalizacja między głównymi aktorami na scenie politycznej dotyczy w dużej, a może nawet głównej mierze problemu, czy i na ile obecny system jest legitymizowany. Jeden obóz polityczny zmierza do delegitymizacji systemu politycznego III RP, a obóz rządzący stara się delegitymizować opozycję. Wyraźnie obserwujemy polityczne zjawisko, które nauki o polityce zwykły nazywać stygmatyzacją przeciwnika politycznego. Doprowadzić może to do absurdalnego rezultatu – samo-delegitymizacji (*self-delegitimation*) systemu politycznego (Holland, 2009, s. 321).

Problematyka legitymizacji transformacji systemu politycznego w Polsce stała się przedmiotem studiów, badań i analiz prowadzonych przez Zakład Socjologii i Psychologii Polityki Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Studia prowadzone były w ramach programu badań statutowych pod tytułem „Legitymizacja transformacji i systemu politycznego w Polsce” w latach 2010–2014. Efektem prac zespołu jest ta publikacja.

Oddany do rąk Czytelnika tom składa się z trzech części. W części pierwszej omówiono aspekty teoretyczne polskiej legitymizacji. Część tę otwiera tekst *Legitymizacja systemu politycznego – poziomy, płaszczyzny i dylematy* argumentujący, że najbardziej adekwatną perspektywą refleksji nad procesem legitymizacji władzy jest ujęcie holistyczne. Czym innym bowiem jest legitymizacja systemu politycznego wedle jego zasad konstytucyjnych, czym innym uznanie funkcjonowania za odpowiednie. Jeszcze innym aspektem

tego procesu jest legitymizacja władzy, a w szczególności uznanie i wyrażanie poparcia dla konkretnej elity rządzącej. Ponadto można mówić o legitymizacji systemu politycznego, ale ważnym zagadnieniem jest legitymizacja samego procesu transformacji systemowej.

W kolejnym artykule znajdującym się w tej części *Wymiar społeczny konsolidacji demokracji w Polsce. Typologia postaw wobec systemu politycznego* Daniel Mider zaproponował oryginalną typologię postaw obywateli wobec systemu politycznego, wykorzystując do jej skonstruowania koncepcję typów idealnych i typów empirycznych autorstwa Maxa Webera i Georga Jellinka. Tekst ten ma charakter nie tylko teoretyczny i spekulatywny, lecz również dostarcza konkretnych, ilościowych wskaźników mogących posłużyć jako narzędzie do pomiaru społecznego wymiaru konsolidacji polskiej demokracji.

Tekst Wojciecha Łukowskiego zamyka teoretyczne rozważania prezentowane w niniejszej publikacji. Autor przyjmuje perspektywę oglądu zjawiska legitymizacji jako jednego z kilku kluczowych dóbr publicznych, traktowanych jako fundament funkcjonowania ładu demokratycznego. Legitymizacja, społeczny dobrostan oraz kolektywna tożsamość pozostają w modelowym ujęciu w stanie względnego equilibrium, które może być zaburzone w sytuacji nadmiaru lub niedoboru jednego z czynników. Problemem jest także wzajemne oddziaływanie tych dóbr na siebie, zarówno ich wolumenu jak i jakości. Tę koncepcję teoretyczną Autor poddaje próbie empirycznej weryfikacji za pomocą indywidualnych wywiadów pogłębionych przeprowadzonych w jednym z regionów Polski.

Część druga publikacji zawiera teksty empiryczne wykorzystujące dane wtórne z ogólnopolskich badań sondażowych – Diagnozy Społecznej, Polskich Generalnych Sondaży Społecznych oraz Polskiego Generalnego Studium Wyborczego. Autorzy wykorzystali zarówno najnowsze pomiary, jak również sięgnęli do danych archiwalnych, analizując zmiany interesujących ich zmiennych w czasie. Pierwszy z tekstów – D. Midera, noszący tytuł *Uczestnictwo w polityce jako korelat legitymizacji systemu politycznego w procesie transformacji ustrojowej – ilościowa analiza związków* podejmuje systematyczną próbę określenia siły i kierunku związków pomiędzy wytypowanymi formami uczestnictwa w polityce, a poziomem i natężeniem legitymizacji systemu politycznego, z wykorzystaniem adekwatnie dobranych technik statystyki opisowej i indukcyjnej. Analizy pozwoliły na uzyskanie wiedzy na temat stopnia i siły związku pomiędzy różnymi aspektami legitymizacji systemu politycznego, a podejmowanymi formami uczestnictwa w polityce. W kolejnym artykule Tomasz Godlewski podejmuje próbę odpowiedzi na ważne pytanie: *Czy stosunek obywateli do transformacji i systemu politycznego jest*

zróżnicowany w zależności od poglądów lewicowych bądź prawicowych? Autor dochodzi do wniosku, iż podział na lewicę i prawicę w coraz większej mierze staje się pozorny, bowiem zaledwie schematycznie i mechanicznie porządkuje polską scenę polityczną, a jest pozbawiony głębszych znaczeń i związków z doktryną. W trzecim z artykułów noszącym tytuł *Determinanty socjodemograficzne legitymizacji systemu politycznego w Polsce*, D. Mider podjął studium socjodemograficznych i socjopolitycznych determinant legitymizacji systemu politycznego, a konkretnie próby uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy Polacy należący do odmiennych grup różnią się między sobą pod względem postaw wobec cząstkowych wymiarów prawomocności systemu politycznego. Wyodrębnił on trzy analityczne poziomy zjawiska legitymizacji systemu politycznego: akceptację naczelnych zasad konstytuujących system polityczny, aprobatę sposobu działania systemu politycznego oraz poparcie dla instytucji systemu politycznego.

Z poznawczego punktu widzenia nie do przecenienia jest ostatnia, trzecia część publikacji nosząca tytuł *Legitymizacja systemu – aspekty praktyczne*. Część tę otwiera artykuł Roberta Staniszewskiego noszący tytuł *Legitymizacja procesu prywatyzacji – 20 lat później – oczekiwania a efekty*. Artykuł ten stanowi wielowymiarową analizę zmian świadomości społecznej w odniesieniu do legitymizacji procesu prywatyzacji, której celem jest skonfrontowanie oczekiwań i wyobrażeń społecznych dotyczących gospodarki oraz jej najważniejszego elementu tj. prywatyzacji z początku okresu transformacji ustrojowej w Polsce tj. 1990 roku, względem stanu faktycznego – po 20 latach. Autor stara się udzielić odpowiedzi na pytanie: jak po dwóch dekadach zmieniła się społeczna legitymizacja procesu transformacji gospodarki oraz prywatyzacji, a więc poziom jej akceptacji. Sebastian Kozłowski omawia w swoim tekście proces upodmiotowienia samorządu lokalnego w okresie transformacji systemowej w Polsce w kontekście legitymizacji systemu politycznego. Ostatni z artykułów, autorstwa Olgerda Annusewicz o ogniskuje się na zagadnieniu legitymizacji systemu politycznego w mediach i przez media. Autor analizuje, jak polska transformacja ustrojowo-gospodarcza z roku 1989 i następnych była przedstawiana i legitymizowana przez środowiska dziennikarskie. Artykuł jest wynikiem analizy jakościowej ponad stu tekstów prasowych, prezentuje zarówno mechanizmy legitymizacji polskiej transformacji poprzez media a także główne kontrprzekazy zmierzające do delegitymizacji procesu.

Jan Garlicki

Bibliografia

- Domański, H. i Rychard, A. (red.). (2010). *Legitymizacja w Polsce. Nieustający kryzys w zmieniających się warunkach?*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Holland, P. (2009). *Political Pilgrims: Western Intellectuals in Search of the Good Society*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Rychard, A. i Sułek, A. (red.). (1988). *Legitymizacja. Klasyczne teorie i polskie doświadczenia*. Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.
- Sokoł, W. (1997). *Legitymizacja systemów politycznych*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Część I

Legitymizacja władzy i systemu politycznego – aspekty teoretyczne

Jan Garlicki

Rozdział 1

Legitymizacja systemu politycznego – poziomy, płaszczyzny i dylematy

Streszczenie: Proces legitymizacji należy rozważać wielopłaszczyznowo: czym innym bowiem jest legitymizacja systemu politycznego wedle jego zasad konstytutywnych, czym innym uznanie funkcjonowania za odpowiednie, a jeszcze innym aspektem tego procesu jest legitymizacja władzy, a w szczególności uznanie i wyrażanie poparcia dla konkretnej elity rządzącej.

W efekcie podjętej refleksji opracowano model teoretyczny legitymizacji procesów transformacji w płaszczyznach: politycznej, gospodarczej i społeczno-kulturowej. W toku rozważań dylematów praktyki politycznej zidentyfikowano również kluczowe czynniki wpływające na legitymizację.

Słowa kluczowe: teoria legitymizacji politycznej, dylematy legitymizacji politycznej, transformacja

Abstract: The processes of legitimization should be considered on many levels. The legitimization of the political system according to its constitutive principles is something different than recognition of its functioning as appropriate, and different also than the legitimacy of authorities, in particular the recognition and expression of support for a particular ruling elite.

As a result of reflection on these levels, a theoretical model of the legitimization of the transformation processes has been developed. The model includes the following levels: political, economic and socio-cultural. In the course of analyzing of dilemmas of political practice the key factors for legitimization has been identified.

Keywords: theory of political legitimacy, legitimacy dilemmas, transformation

Wstęp

Legitymizacja, wbrew temu, co się czasami sądzi, to nie jest kwestia stabilności władzy, legitymizacja systemu nie jest także tożsama z akceptacją władzy w danym systemie. Stabilna może być – do pewnego stopnia, oczywiście, i czasu – władza, która nie jest uznawana za prawowitą. A z drugiej strony obywatele, którzy uznają system za dobry, legalny i prawowity (czyli legitymizowany) wcale nie muszą akceptować władzy, a zwłaszcza konkretnej elity rządzącej.

Można znaleźć wiele historycznych przykładów stabilności władzy i systemu, który opierał się na przymusie lub groźbie jego zastosowania (Held, 1987, s. 238). Czasami źródłem trwania systemu politycznego bywała i może być apatia polityczna lub „pragmatyczne przyzwolenie” (Sokół, 1997, s. 12). Jednak w żadnym z tych przypadków źródłem pozycji władzy, ani nastawienia obywateli do ładu politycznego nie jest legitymizacja. System i grupa rządząca nie opiera się wtedy na społecznym uznaniu i normatywnej czy ideowej zgodzie.

Legitymizacja polityczna jako problem praktyczny i teoretyczny

Warto zadać pytanie, co sprawiło, że zaczęto zajmować się kwestią legitymizacji. Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Można z przekonaniem stwierdzić, że to pytanie dotyczy przynajmniej dwóch różnych aspektów. Pierwszy z nich, to praktyka funkcjonowania systemów politycznych. Drugi, dotyczy kwestii, kiedy zagadnienie zostało opisane we współczesnych naukach społecznych. Odpowiadając na pytanie o to, kiedy przywódcy i ich polityczne otoczenie zaczęli zastanawiać się nad znaczeniem zjawiska, że ich władza ma swą moc opartą nie tylko na przymusie, ale przekonaniu rządzonych, że jest uzasadniona, usprawiedliwiona, czy wręcz ma „boskie” pochodzenie lub „boskie” powołanie, należałoby się cofnąć do dalekiej starożytności. Wtedy już przywódcy uważali, że ich panowanie jest – jakby to nazwać współczesnym językiem – „legitymizowane”. Była to legitymizacja, którą za Maxem Weberem można uznać za tradycyjną lub charyzmatyczną (Weber, 2002, s. 472). Tradycyjna opierała się na „...*powszechnej wierze w świętość obowiązujących od zawsze tradycji*” (Weber, 2002, s. 472). Najpierw było to przekonanie o boskim pochodzeniu władzy, a następnie wiara w słusność panowania dziedzicznego (monarchii dziedzicz-

nej)¹. Legitymizacja charyzmatyczna opierała się na „...oddaniu osobie uznawanej za świętą, za bohatera, czy wzorzec” (Weber, 2002, s. 472). Potem często wiązana była z wyjątkowymi cechami przywódcy, jego nieprzeciętnej (niekoniecznie w pozytywnym tego wymiarze) osobowości, czy wreszcie misji, którą ma do spełnienia. To oczywiście pewne modele przywództwa legitymizowanego, które za M. Weberem można uznać za „typy idealne”². W rzeczywistości, o przekonaniu rządzących i rządzonych o prawowitości władzy decydował zwykle szereg różnych szczegółowych czynników. Odrębną kwestią, którą można poddać wnikliwej analizie jest odpowiedź na pytanie, kiedy zagadnienie legitymizacji władzy zostało podjęte przez współczesne nauki społeczne. Bo już w starożytności filozofowie posługiwali się terminem *legitimo* i *legitimum* (Cicero, 1960, s. 133). W tym przypadku należy ponownie powołać się na twórczość naukową M. Webera. Książka tego wybitnego niemieckiego uczonego pod tytułem „Wirtschaft und Gessellschaft” została opublikowana w 1922 roku, a przetłumaczono ją następnie na wiele języków. Znajdował się tam rozdział dotyczący legitymizacji. Weber rozwija w istocie odmienne od starożytnych koncepcje, których załączki tkwią w nowożytnej, liberalnej teorii demokracji, której początek dały oświeceniowe doktryny zaproponowane między innymi przez Jana Jakuba Rousseau, czy Monteskiusza (Sokół, 1997, s. 17). Widać to zwłaszcza w opisie typu legitymizacji określonego przez tego niemieckiego uczonego mianem „legalnej” albo „racjonalnej”. Chociaż, jak podkreślił między innymi Ulrich Sarcinelli, legitymizacja oznacza społeczne uznanie pewnej wspólnoty i panującego w niej ładu (ładu panowania), podczas gdy legalność określa jedynie prawnie zakreślone ramy działania w danym systemie (Sarcinelli, 1998, s. 253). Spośród zagranicznych autorów wypada przywołać choćby koncepcję Davida Eastona (1965, 1975), charakterystykę typów legitymizacji władzy Carla J. Friedricha (1963), prace Karla W. Deutscha (1976) czy Davida Beethama (1995).

W Polsce tematyką legitymizacji zajęli się socjologowie na początku lat osiemdziesiątych. Warto wspomnieć o pracy zbiorowej pod tytułem „Legitymizacja. Klasyczne teorie i polskie doświadczenia” wydanej pod redakcją

¹ Odwołując się do myśli politycznej można wskazać na ścieranie się różnych koncepcji. Z jednej strony, nawiązujących do doktryn posiadających wyraźne podłoże religijne. Można tu wymienić koncepcje nawiązujące do myśli Tomasza z Akwinu, czy Jana z Salisbry. Z drugiej – koncepcje kontraktualistyczne (m.in. Marsyliusza z Padwy). W tym drugim przypadku, u podstaw legitymizacji leżała nie tyle „wiera w słuszność panowania dziedzicznego”, ale raczej oddolna potrzeba bezpieczeństwa zapewniana przez tradycyjne instytucje.

² M. Weber wymieniał jeszcze trzeci „typ idealny” panowania – była to legitymizacja zwana racjonalną lub legalną. Inaczej mówiąc, władza jest prawowita, jeśli zostanie wyłoniona w ramach procedur zgodnych z prawem i towarzyszy jej zgoda społeczna co do wartości stworzonego ładu politycznego.

Andrzeja Rycharda i Antoniego Sułka (Rychard, Sułek red., 1988). Jak słusznie zauważył Wojciech Sokół (1997, s. 7), a następnie napisał także Dariusz Gawin (2010) legitymizacja znajduje się w polu zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Wymienić tu można poza socjologią w ogóle, a socjologią polityki w szczególności, naukę o polityce, filozofię polityki (Gawin, 2010, s. 17), a także historię myśli politycznej, historię ustrojów, a nawet teorie państwa i prawa oraz psychologię polityki (Sokół, 1997, s. 7).

Kwestia legitymizacji jest ważna tak w kategoriach filozofii, jak i pragmatyki sprawowania władzy z dwóch głównych powodów. Jest to atrybut dający władzy autorytet i dzięki temu przyczynia się do obniżenia tego, co można nazwać kosztami sprawowania rządów. Po drugie legitymizacja władzy to istotny moralny aspekt przywództwa. Daje on rządzącym poczucie pewności i nobilituje władzę zarówno w opinii większości rządzonych, jak również samych rządzących.

Warto postarać się o wybór możliwie z jednej strony dokładnej, a z drugiej uniwersalnej definicji politologicznej kategorii „legitymizacja”. Spośród wielu określeń tego pojęcia przytoczyć należy przynajmniej dwie, które najlepiej oddają charakter zjawiska, czy raczej procesu, który mianem legitymizacji nazywamy. Pierwsza definicja została przedstawiona w „Słowniku Politologii”, w którym stwierdzono, że jest to „...*własność systemu politycznego gwarantująca rządzącym moc stanowienia prawa i podejmowania decyzji, które będą do przyjęcia przez rządzonych*” (Słownik Politologii, 2008, s. 282). Druga definicja została zaproponowana w pracy pod tytułem „Legitymizacja w Polsce. Nieustający kryzys w zmieniających się warunkach”, inspirowanej i redagowanej przez Henryka Domańskiego i Andrzeja Rycharda. We wstępie sponują oni, że legitymizacja to „...*stan, w którym podporządkowanie się regułom i instytucjom państwa wynika z wiary społeczeństwa, że są one godne tego podporządkowania. Społeczeństwo uznaje, że reguły, ład społeczny (polityczny) są ‘dobre’ i akceptowalne*” (Domański, Rychard, red., 2010, s. 7). Do tej ostatniej definicji warto dodać jedną zmianę mającą charakter uzupełnienia. Mianowicie wydaje się, że bardziej adekwatne od sformułowania „stan” byłoby użycie określenia „sytuacja” z dodatkiem przymiotnika „dynamiczna” lub „faza procesu politycznego”. **Legitymizacja bowiem to raczej proces niż stan. Można zresztą mówić o przeplatających się procesach, podążających w odmiennych kierunkach, legitymizacji oraz delegitymizacji.** Warto także wspomnieć o ponownej legitymizacji zwanej relegitymizacją. To określenie czasem stosowane jest również do opisu procesu osiągania przekonania rządzonych o prawowitości rządów, starających się o odejście od autorytarnego systemu sprawowania władzy. Chociaż w tym przypadku raczej możemy mówić o próbach relegitymizacji. Niektórzy autorzy podkreślają wyraźnie, że

legitymizacja to proces, a na określenie stanu proponują termin „legitymacja” (Sokół, 1997, s. 16).

Koncepcja prawowitości władzy – treść i zakres pojęcia

W niniejszym tekście zostało zaproponowane określanie legitymizacji polskim zamiennikiem „**poczucie prawowitości władzy**” lub „**proces uzyskiwania przez władzę prawowitości**”. Należy polemizować z przyjętym w literaturze przedmiotu określeniem „prawomocność”. Prawomocny to może być wyrok sądu, a władza może być prawowita. W większości słowników niemiecko-polskich termin „legitim” tłumaczony jest jako „prawowity” lub „legalny” (Słownik niemiecko-polski, 2010, s. 451)³, a kategoria w języku niemieckim „Legitimität” określana jest jako „prawowitość”, „legalność”. O ile termin „legalny” – jak już to zostało przedstawione – dotyczy raczej reguł, procedur zdobywania i sprawowania władzy, to określenie „prawowity” odnosi się do sposobu, w jaki władza i system są postrzegane przez społeczność państwową. Zresztą w pierwszych, nie zawsze kompletnych, tłumaczeniach na język polski z niemieckiego pracy M. Webera użyto terminu prawowitość. Niezasadnie przyjęło się z późniejszej wersji wydanej po polsku pracy M. Webera określenie „prawomocność” (Kuc, 1972, s. 317)⁴. Nie należy redukować pojęcia legitymizacji to tego, co legalne. „Legalność” dotyczy jedynie prawnie określonych ram, a właściwie norm działania (konstytucja, przepisy prawne). Jest to jeden z typów legitymizacji władzy według M. Webera, ale nie jedyny i postrzegany przez tego autora szerzej, nie ograniczany do prostej zgodności z przepisami. „Prawomocność” z kolei dotyczy głównie decyzji wydanych na mocy prawa (np. orzeczenie sądu). Pojęcie „prawomocności” stosowane jest też w zakresie stosunków międzynarodowych (Hurd, 1999).

³ Także w dostępnych w Internecie tłumaczeniach, np. w słowniku Merriem-Webster termin „legitim” tłumaczony jest jako „prawowity”, „legalny”.

⁴ Tekst Maxa Webera o typach panowania został zamieszczony w książce pt. „Gospodarka i społeczeństwo” wydanej w pełnej wersji w 1922 roku. Określenie „legitymizacji” jako „prawomocność” zaproponował w 1972 roku Bolesław Kuc tłumacząc tekst „Typy władzy prawomocnej” w pracy zbiorowej pod red. Jerzego Kurnala „Twórcy naukowych podstaw organizacji. Wybór pism”, PWE, Warszawa 1972. Określenie to zostało powtórzone w polskim wydaniu książki M. Webera „Gospodarka i społeczeństwo” z 2002 roku, tłumaczonej przez Dorotę Lachowską. Tłumaczka nie jest zresztą w tej kwestii konsekwentna. W rozdziale III „Typy panowania” s. 158–227 używa terminu „prawomocność panowania”, ale w rozdz. VIII „Wspólnoty polityczne” używa terminu „prawowitość” w odniesieniu do stowarzyszeń i związków politycznych (s. 650 i nast.).

Oznacza empiryczny fakt uznania władzy jakiegoś państwa przez inne rządy. Jest to stwierdzenie stanu faktycznego, kiedy w wyniku różnych zdarzeń jakaś władza opanowała określone terytorium i została uznana przez inne państwa/społeczność międzynarodową. W tym znaczeniu prawomocność używa się w stosunkach międzynarodowych na oznaczenie wymienionego faktu socjopolitycznego oraz – co za tym najczęściej idzie – ma charakter orzeczenia jurydycznego. Zatem władza jest tu postrzegana jako siła (*potestas*). Sytuacja taka jest stanem faktycznym i prawnym, nie zawsze sprawiedliwym. „Prawowitość” natomiast to przekonanie o tym, że dana władza powinna być władzą. Postrzegana jest więc jako autorytet (*auctoritas*). System taki uznawany jest za „sprawiedliwy”, „pożądany”, „dobry”, a władza może być (albo nie być) prawowita w odczuciu rządzonych z bardzo różnych powodów.

Ważne pytanie, które należy zadać, to kwestia zakresu, czyli denotacji pojęcia „legitymizacja”. O jaką prawowitość chodzi? Czy dotyczy to tylko władzy w sensie dosłownym? A jeśli tak, to jak rozumianej: elity rządzącej, szerzej całej elity politycznej, czy może systemu sprawowania władzy? Termin ten uwikłany jest w szereg dylematów natury teoretycznej. Jeśli mówimy o legitymizacji władzy to można mieć na myśli urząd/stanowisko lub osoby. Odnosząc się do legitymizacji systemu warto zastanowić się, czy chodzi o typ ładu politycznego, czy jego funkcjonowanie (a może o jedno i drugie). System polityczny to z jednej strony wartości, a z drugiej procedury. Co jest ważniejsze?

Przywoływana często koncepcja legitymizacji zaproponowana przez M. Webera ma w dużej mierze charakter nieokreślony, na co zwracał uwagę Włodzimierz Wesołowski (1988, s. 33).

Biorąc to wszystko pod uwagę, wydaje się zasadne przyjęcie szerokiej koncepcji postrzegania kwestii legitymizacji. Nie chodzi tylko o legitymizację władzy państwowej. Wspomniany wcześniej D. Easton wyróżniał trzy wymiary legitymizacji: ideologiczny, strukturalny i personalny (Easton, 1965, s. 287). To stanowczo wykracza poza proste uznanie władzy za prawowitą. Wymiar ideologiczny dotyczy wartości i zasad, które stanowią podstawę ładu politycznego. Nie chodzi w tym zakresie i na tym poziomie tylko o uznanie władzy za prawowitą. W tym wymiarze, albo – jak można by to było lepiej określić – płaszczyźnie legitymizacji, chodzi o identyfikację obywateli z systemem wartości, który został ustanowiony jako obowiązujący w danym systemie politycznym. Poziom strukturalny natomiast to kwestia akceptacji reguł i norm proceduralnych obowiązujących w danym systemie politycznym. Potocznie można byłoby to nazwać uznaniem przepisów prawnych regulujących sferę życia politycznego za zasadne i warte przestrzegania. Kolejny aspekt legitymi-

zacji według D. Eastona to tak zwany wymiar personalny. Jest to kwestia sposobu odnoszenia się do elity rządzącej. Uznanie jej za prawowitą i darzoną szacunkiem lub brak takiego przekonania.

Inny znany i wspominany w tym tekście uczony D. Beetham także rozróżniał odmienne poziomy legitymizacji. Wymienił trzy jego zdaniem istotne: przekonania rządzących i rządzonych, reguły nabycia i sprawowania władzy oraz zachowania polityczne⁵. Pierwszy poziom dotyczy – w istocie – kwestii wartości, czyli tego, czy istnieje zgoda większości obywateli, co do podstaw aksjologicznych ładu politycznego. Poziom drugi służy określeniu zagadnienia, czy elita rządząca uzyskała władzę w sposób zgodny z regułami, czy też nie, oraz czy rządzi z poszanowaniem reguł, a szerzej rzecz ujmując, czy w ogóle reguły zyskują akceptację większości uczestników systemu. Ostatni z poziomów odnosi się do problemu partycypacji politycznej. Syntetycznie sprawę charakteryzując, można stwierdzić, że chodzi w tym przypadku o to, czy obywatele są skłonni czynnie udzielać poparcia, czy też je wycofywać. To może dotyczyć zarówno stosunku do systemu, jak i – w szczególności – do konkretnego ośrodka decyzyjnego. Możemy zresztą mówić o różnym stopniu reakcji: od pełnego poparcia, poprzez przyzwolenie, obojętność, po odrzucenie i protest.

Legitymizacja władzy i systemu – poziomy i płaszczyzny

Na podstawie powyższych analiz, które można byłoby uzupełnić o przegląd i przytoczenie poglądów wielu innych uczonych zajmujących się problemem legitymizacji trzeba stwierdzić, że zjawisko to można rozpatrywać w wielu wymiarach, poziomach i płaszczyznach. Z całą pewnością, w czasach współczesnych nie da się i nie można ograniczyć kwestii legitymizacji jedynie do akceptacji aktualnie rządzącej elity (grupy rządzącej). Analizując kwestie legitymizacji trzeba wyodrębnić przynajmniej trzy poziomy odnoszenia się obywateli do polityki, władzy i systemu politycznego. Pierwszy, to sposób odnoszenia się do systemu politycznego jako całości. Oznacza on uznanie tego systemu za właściwy i akceptację wartości politycznych, które ten system uznaje za nadrzędne. Oczywiście jest, że reakcja obywateli może być

⁵ D. Beetham wymieniał wspomniane trzy poziomy w innej kolejności, ale można sugerować – jak się wydaje – że przekonania są na wyższym poziomie niż reguły sprawowania władzy. Odwrotna kolejność to raczej konwencja konstytucyjna lub prawnicza. Natomiast w ramach analizy politologicznej i socjologicznej kategoria przekonań wydaje się nadrzędną i istotniejszą w stosunku do regulacji prawnych.

zarówno pozytywna, jak i negatywna. Inaczej mówiąc, część obywateli może postrzegać system jako prawowity, a część sądzić wręcz odwrotnie. Trudno to zmierzyć empirycznie, ale kwestia nastawienia obywateli do systemu może być zróżnicowana w większym stopniu niż proste określenia: „za” lub „przeciw”. Zarówno nastawienia pozytywne, jak i negatywne mogą występować i występują z różnym natężeniem. Raczej trudno dostrzec bezwarunkową akceptację kształtu systemu politycznego. Także jego krytycy niekoniecznie muszą odrzucać go w całości (schemat 1).

Drugi poziom dotyczy nastawienia obywateli do praktyki funkcjonowania systemu politycznego. W tym zakresie znowu sprawa nie jest prosta. Najbardziej funkcjonalnym wobec systemu byłoby zjawisko jednoczesnego uznania przez większość obywateli prawowitości ładu politycznego jako całości, jak i akceptacja sposobu jego funkcjonowania. Jednak można sobie teoretycznie wyobrazić, a także znaleźć przykłady empiryczne reakcji w tych dwóch poziomach niespójne, które w pierwszym kroku można by uznać za dziwne, wątpliwe, czy wręcz niemożliwe. Otóż część obywateli może uznawać system polityczny za prawowity, ale go nie akceptować albo być krytyczna w ocenie sposobu jego funkcjonowania. Bardziej kontrowersyjne i zadziwiające może być zgoła odwrotne nastawienie do systemu politycznego. Chodzi o podejście obywateli, którzy nie uznają systemu politycznego za prawowity, ale skłonni są z akceptacją podchodzić do praktyki jego funkcjonowania. I nie jest to tylko supozycja teoretyczna. Robert Merton opisuje postawy obywateli wobec systemu i struktury społecznej charakteryzujące się brakiem uznania celów i wartości, na których opiera się dany ład społeczny i polityczny, przy jednoczesnej akceptacji środków funkcjonowania systemu, czyli – inaczej mówiąc – właśnie procedur. Ten sposób reakcji jednostek na strukturę R. Merton nazywa rytualizmem i zalicza do grupy postaw i zachowań określanych mianem anomii (Merton, 1938/2002). Inni autorzy nazywają takie zachowania partycypacją rytualną (Lamentowicz, 1988, s. 94).

Trzeci poziom legitymizacji to stosunek do konkretnej elity aktualnie rządzącej. Wydaje się, że to najbardziej wyraźny, widoczny i spektakularny wymiar prawowitości władzy. Jest on oczywiście istotny, ale – w istocie – jest drugorzędny wobec poziomu wyższego dotyczącego uznania za prawowity system polityczny. Można sobie wyobrazić sytuację, gdy spora część obywateli (licząca nawet blisko połowę) uczestników systemu opowiedziała się w wyborach za inną opcją polityczną. Wtedy ma trudności z uznaniem demokratycznie wyłonięnej grupy rządzącej, nie chciałaby traktować jej jako legitymizowaną. Jednak przekonanie o wartościach systemu i legitymizacja ładu politycznego powoduje, że podporządkowują się legalnie wyłonięnej władzy.

Te opisane powyżej poziomy legitymizacji systemu i władzy występują ze sobą w powiązaniu. Nie oznacza to jednak, że jedno są bezpośrednio determinowane przez drugie, ani – tym bardziej – że ma występować jednolitość, polegająca na uznaniu prawowitości systemu, jego funkcjonowania i elity rządzącej. Takie sytuacje i przypadki mogą się zdarzać, ale nie są powszechne i nie można uznać ich za normę we współcześnie występujących systemach politycznych.

Schemat 1

Poziomy i płaszczyzny legitymizacji systemu politycznego i władzy (model funkcjonalno-eksplanacyjny)

Poziomy legitymizacji	Płaszczyzny legitymizacji		
	Ideologiczna WARTOŚCI	Proceduralna REGUŁY	Behawioralna ZACHOWANIA
System polityczny jako całość	Uznanie typu systemu i wartości politycznych za odpowiednie (albo jego brak)	Akceptacja ogólnych reguł wyznaczających sposób sprawowania władzy	Przekonanie o możliwościach wpływu i poparcie dla wartości politycznych
Funkcjonowanie systemu	Uznanie dla działania systemu i realizacji wartości w praktyce	Ocena praktyki w stosowaniu reguł/procedur	Realna partycypacja polityczna
Elita rządząca	Akceptacja stosowania wartości przez elitę rządzącą	Ocena przestrzegania reguł/procedur przez elitę	Zakres poparcia dla elity

Inną istotną kwestią wpływającą na legitymizację systemu politycznego i władzy jest postrzeganie tych elementów w bardziej szczegółowy sposób związany z poglądami ideowymi, świadomością prawną i skłonnością do przejawiania określonych zachowań. Wchodzimy tu w sferę płaszczyzn legitymizacji. Można wymienić przynajmniej trzy takie płaszczyzny: ideologiczną, proceduralną i behawioralną.

Pierwsza płaszczyzna, na której rozpatrywać można i należy zjawisko lub raczej proces legitymizacji, dotyczy sfery wartości. W tym obszarze chodzi o odpowiedź na pytanie, jaki jest zasięg i zakres uznania dla wartości politycznych, które stanowią podstawę systemu politycznego. Inaczej mówiąc, ważne jest, jaka część społeczności państwowej akceptuje aksjologiczne pod-

waliny ładu politycznego i w jakim stopniu. Przykładowo, jeśli jest to system demokratyczny, to ilu obywateli uznaje demokrację za dobry, czy wręcz najlepszy system sprawowania władzy. Na płaszczyznę ideologiczną można spojrzeć także przez pryzmat wcześniej opisanych poziomów legitymizacji. W pierwszej kolejności, przedmiotem analizy stać się powinna kwestia uznania wartości ideowych całego systemu politycznego. Następnie, postrzeganie tych wartości w praktyce funkcjonowania systemu. Na tym poziomie płaszczyzny ideologicznej chodzi o to, czy obywatele uznają, że wartości są realizowalne i czy są praktycznie urzeczywistniane. Inaczej rzecz ujmując, to sfera oceny jakości aksjologicznej funkcjonowania systemu. Wreszcie, na poziomie odnoszenia się do elity rządzącej, kwestią najistotniejszą będzie uznanie lub nie tego, czy elita stosuje wspomniane wyżej naczelne wartości polityczne w swoim działaniu.

Płaszczyzna proceduralna odnosi się do sfery reguł wyznaczających sposób sprawowania władzy i funkcjonowanie systemu politycznego, czyli generalnie przepisów prawnych, norm zwyczajowych i wzorów postępowania wyznaczonych przez dominujący typ kultury politycznej. I znowu, ta płaszczyzna analizy legitymizacji powinna być prowadzona w sposób uwzględniający wszystkie poziomy uznawania systemu i władzy jako prawowite. Dotyczyć to będzie: po pierwsze – zakresu akceptacji przez obywateli ogólnych reguł wyznaczających sposób sprawowania władzy, po drugie – oceny praktyki w stosowaniu reguł/procedur w ramach systemu, po trzecie – oceny przez społeczność państwową przestrzegania reguł/procedur przez elitę rządzącą. Można by powiedzieć, że między drugim, a trzecim poziomem legitymizacji w płaszczyźnie proceduralnej występuje *iunctim*. Tak jednak nie musi być. Nie tylko teoretycznie można sobie wyobrazić, ale także spotkać w praktyce politycznej sytuację, gdy elita rządząca przestaje przestrzegać reguł wyznaczonych w systemie politycznym jako obowiązujące, co spotyka się z negatywną oceną otoczenia systemu. Jednak jeżeli procedury systemu działają prawidłowo, złamanie zasad zostaje skorygowane (np. poprzez działanie władzy ustawodawczej, instytucje kontrolne, czy władzę sądowniczą) i spotyka się to z pozytywną oceną większości obywateli.

Płaszczyzna behawioralna to odnoszenie się do systemu politycznego przez obywateli poprzez zachowania, które są emanacją legitymizacji systemu i władzy lub świadectwem braku przekonania, co do prawowitości tychże. Przy pierwszym poziomie przecinającym płaszczyznę behawioralną sprawą nadrzędną jest to, czy obywatele w swojej większości są przekonani, co do możliwości wpływu na politykę, czy też nie, oraz czy gotowi są do wyrażania poparcia dla naczelnych wartości politycznych systemu. Na drugim poziomie, chodzi o kwestę zasięgu, zakresu i uznawanych form partycypacji politycznej.

Czy obywatele uczestniczą w działalności politycznej, czy przeważają konwencjonalne formy partycypacji, czy też raczej uczestnicy systemu skłonni są akceptować lub/i uczestniczyć w formach niekonwencjonalnej partycypacji. Jaką skalę mają różne formy protestów społecznych. Na ostatnim poziomie, chodzi o zakres rzeczywistego poparcia dla elity rządzącej. W tej kwestii obywatele w oczywisty sposób mogą się różnić. Właściwie trudno sobie wyobrazić sytuację, w której wszyscy są skłonni popierać konkretną grupę rządzącą w danej kadencji. Rzadko nawet można zaobserwować we współczesnych demokracjach zjawisko udzielenia poparcia elicie rządzącej przez znaczącą większość obywateli. Poza tym poparcie może występować z różną siłą, czy – jakby to można nazwać – natężeniem. W dodatku nie jest to stan poparcia, tylko proces. W trakcie kadencji poparcie dla elity rządzącej zawsze się zmienia. Może ono rosnąć, ale częściej maleje wraz z upływem czasu.

Związki między poziomami i płaszczyznami legitymizacji zaprezentowane są szczegółowo na wspomnianym wcześniej schemacie 1. Można ten schemat (opisany wyżej) nazwać modelem teoretycznym. Odwołując się do koncepcji metodologicznej Stefana Nowaka trzeba określić ten model jako funkcjonalny z aspektami eksplanacyjnymi (Nowak, 2012). Przedstawia on pewne związki i aspekty działania, występujące w systemie politycznym, a zarazem wyjaśnia złożoność zjawiska. W rzeczywistości bowiem problem legitymizacji to zagadnienie wieloaspektowe oraz wielowymiarowe. Zaprezentowany model funkcjonalno-eksplanacyjny pozwala dostrzec wielowątkowe uwarunkowania procesu legitymizacji i analizować różne aspekty tego procesu.

Rozwijając kwestię procesu legitymizacji, warto stwierdzić, że przekonanie obywateli o prawowitości systemu w ogóle, a władzy w szczególności ma szereg aspektów istotnych z punktu widzenia elity rządzącej.

Po pierwsze – jak już wspomniano – jest to sytuacja nobilitująca dla rządzących.

Po drugie – legitymizacja ładu politycznego i władzy sprzyja trwałości i stabilizacji systemu politycznego.

Po trzecie – rozszerza zakres i wagę władzy realnej.

Po czwarte – umożliwia zmniejszenie nakładów materialnych ze sprawowaniem władzy związanych.

Po piąte – stwarza szerokie możliwości operowania instrumentami władzy (między innymi korzystania z autorytetu, stosowania perswazji, gratyfikacji zachowań pożądanых) bez stosowania przymusu.

Po szóste – zwiększa pewność realizacji celów politycznych (Sokół, 1996, s. 148).

W trakcie konceptualizacji i opisu legitymizacji systemu i władzy, zwłaszcza biorąc pod uwagę wszystkie przedstawione wymiary, nie należy – o czym

już wspomniano w niniejszym tekście – tego zjawiska i jego potencjalnych skutków redukować do kwestii stabilności systemu. Trwanie i stabilność systemu może być, i jak pokazały doświadczenia historyczne, były osiągane w sytuacji braku legitymizacji, czy – poprawniej mówiąc – w trakcie procesów odchodzenia od uznania systemu za prawowity lub nieudanych prób wdrażania procesu legitymizacji systemu i władzy. Realne procesy i zjawiska pokazały, że stabilna (pewnie do czasu) może być władza nielegitymizowana. Gama alternatywnych źródeł osiągnięcia lub ochrony sytuacji stabilizacji i zachowania stanu (czasem kostycznego i spetryfikowanego) trwałości jest długa. Istotnym i skutecznym sposobem sprzyjania stabilizacji jest sprawność gospodarcza systemu. Niektórzy autorzy uważają to wręcz za substytut legitymizacji systemu (Tarkowski, 1988, s. 257). Taki czynnik stabilizacji władzy i systemu politycznego może występować nie tylko w systemach autorytarnych. Efektywność gospodarcza systemu ma co prawda charakter głównie instrumentalny (Lipset, 1998, s. 77), ale może skutecznie oddziaływać na inne elementy systemu politycznego. W systemach autorytarnych źródłem osiągnięcia sytuacji, w której władza nie jest zagrożona i dąży do uznania za prawowitą są działania systemowe pokazujące historyczne racje, które legły u podstaw systemu (Lamentowicz, 1988, s. 83 i nast.), kulturowe aspekty uznawania władzy (cele ogólnospołeczne, poparcie dla uniwersalnych wartości ustrojowych, obietnice „lepszego przyszłości”), czy sens zbiorowy (Marody, 1988, s. 269) działania dla dobra wspólnego, niezależnie od typu systemu politycznego i formy państwa. Niewątpliwie możliwa jest stabilizacja bez uznania władzy za prawowitą. Wiele reżimów autorytarnych próbowało – z lepszym lub gorszym skutkiem – podporządkować sobie i sterować społecznością państwową najpierw poprzez działania mobilizacyjne. Następnie proponowane były działania relegitymizacyjne, polegające między innymi na zachęcaniu obywateli do szerszej frekwencji w wyborach. Istota zjawiska była oparta – już wtedy – na przekonaniu, że istotne jest nie tyle pochodzenia władzy, ani przekonanie o jej prawowitości, ile skuteczność w rządzeniu i zaspokajanie podstawowych potrzeb natury materialnej i socjalnej.

Legitymizacji systemu i władzy nie można także w sposób dosłowny i bezpośredni utożsamiać z kategorią akceptacji, choć nierzadko przy omawianiu wymiarów prawowitości władzy to określenie jest używane. Pojęcie to może być stosowane przy opisie pewnych poziomów, czy płaszczyzn legitymizacji, ale nie może być uznane za synonim tego procesu. Legitymizacja bowiem to proces uznania systemu i władzy za prawowity, a nie prosta akceptacja tego, co się w życiu politycznym dzieje.

Legitymizacja systemu politycznego – zagrożenia i dylematy

W latach siedemdziesiątych minionego wieku Jürgen Habermas, odnosząc się do kwestii legitymizacji, zwrócił uwagę na zagrożenia pojawiające się w procesie, czy – jak to można określić inaczej dynamicznej sytuacji – zdobywania i utrzymywania przekonania rządzonych o prawowitości systemu i władzy. Ten niemiecki uczony sformułował koncepcję kryzysu legitymizacji. Jego źródłem mogą być oczekiwania obywateli na skuteczną interwencję rządu w sferę gospodarki w celu zapewnienia dobrobytu, albo przynajmniej skutecznemu przeciwdziałaniu depriwacji (Habermas, 1979, s. 147, 165). Nieskuteczność działania władzy w tym zakresie może stać się istotną przyczyną delegitymizacji systemu i władzy nawet, gdy przestrzega reguł i teoretycznie przynajmniej sugeruje, że realizuje wartości polityczne, na podstawie których system polityczny został ukształtowany. Koncepcja przedstawiona przez J. Habermasa otwiera niejako problem czynników, które mogą zagrażać procesowi legitymizacji systemu politycznego i władzy, która jest w nim sprawowana.

Praktyka demokratycznych systemów politycznych wykazała wyraźnie, że kwestia legitymizacji systemu i władzy napotykać może i napotyka na szereg zagrożeń, które nie są bezpośrednio związane z uznaniem wartości i reguł systemu za prawowite. Często mogą to być wręcz czynniki z otoczenia systemu politycznego, determinujące jednak określone skutki w obrębie systemu. Jest to kwestia praktycznych dylematów, które wpływać mogą na proces legitymizacji lub delegitymizacji systemu i władzy.

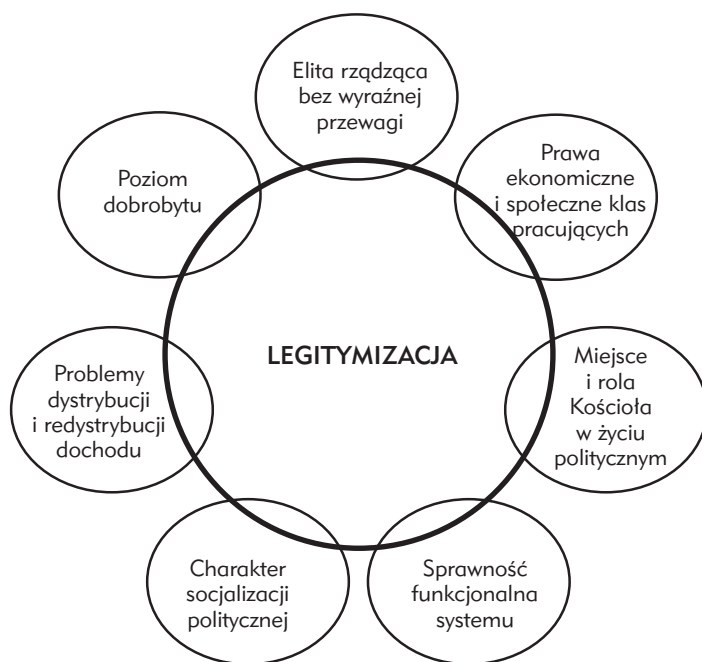
Wśród dylematów natury ekonomicznej oraz socjalnej można wymienić choćby takie kwestie, jak: poziom dobrobytu (także sposób postrzegania go przez obywateli), prawa ekonomiczne i socjalne klas pracujących i sposób traktowania ich przez ośrodek decyzji politycznych, a także sposób dystrybucji i redystrybucji dochodu (schemat 2). Uczestnicy systemu w państwach demokratycznych (choć także w systemach o innym ustroju), zwłaszcza po programie realizacji koncepcji „państwa dobrobytu”, dbającego o warunki socjalne życia obywateli, i tym bardziej w warunkach kryzysu finansowego, zwracają – w istotnym stopniu – swoją uwagę na kwestie ekonomicznej wydolności systemu. W tej sytuacji sprawność systemu w zakresie gospodarki oraz gwarantowanie obywatelom bezpieczeństwa socjalnego staje się ważnym zagadnieniem. Legitymizacja systemu politycznego może zostać zagrożona przez społeczne odczucia braku społeczno-ekonomicznej sprawności państwa i jego instytucji, a w konsekwencji także elity rządzącej.

Dylemat tkwiący wewnątrz systemu, a mający nieprawdopodobnie silny wpływ na procesy legitymizacji i delegitymizacji to zjawisko (nierzadko występujące we współczesnych demokratycznych systemach politycznych) polegające na tym, że elita aktualnie rządząca nie ma wyraźnej przewagi. Inaczej mówiąc dysponuje niewielką większością przy silnej i krytycznej wobec rządów opozycji lub wręcz tworzy rząd mniejszościowy na politycznie podzielonej scenie politycznej i wobec realnej sytuacji, jaką stwarza silnie pluralistyczny parlament. Efektem takiej sytuacji jest daleko posunięta polaryzacja nie tylko sceny politycznej, ale także społeczeństwa, podzielonego lub wręcz skłóconego wobec problemów istotnych w większym lub mniejszym stopniu, a przede wszystkim w kwestii uznawanych wartości.

Kolejny dylemat, pozostający zresztą w związku z wymienionymi poprzednio, to kwestia sprawności systemu politycznego. To zagadnienie wykraczające poza kwestie ekonomiczne i socjalne. Dotyczy to odczucia obywateli odnośnie sposobu funkcjonowania systemu. Można w tym zakresie wymienić między innymi sposób działania biurokracji i jej efektywność, poziom poczucia bezpieczeństwa, stabilność regulacji prawnych i sposób ich egzekwowania, jakość infrastruktury komunikacyjnej etc.

Istotnym zagadnieniem w kwestii, a być może w kontekście, legitymizacji władzy i systemu politycznego jest rola kościoła. Ma to mniejsze znaczenie w systemach, w których żadna z religii nie przekracza, ani nawet nie zbliża się do poziomu połowy społeczności państwowej (jak ma to miejsce np. w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej), ale staje się ważne w państwach, w których jedno wyznanie i jedna kościelna organizacja jest dominująca. Wtedy relacje między władzą świecką, a władzą kościelną stają się niezwykle ważne. Stosunek hierarchii kościelnej do władzy, przekazywany członkom społeczności religijnej może mieć znaczący wpływ na kwestie zarówno legitymizacji systemu, jak i – w szczególności – konkretnej elity rządzącej.

Istotne, bo pierwotne, znaczenie ma również charakter socjalizacji politycznej. Po pierwsze, istotne znaczenie ma liczba i rodzaj instytucji oddziałujących na obywateli: instytucje edukacyjne, religijne, zawodowe, polityczne, bardzo ważna rodzina i wreszcie grupy społeczne i jednostki z którymi w kontakt wchodzi jednostka. Po wtóre, nie mniej ważne jest to, czy przekaz socjalizacyjny wymienionych instytucji jest koherentny, niespójny lub nawet sprzeczny, a treści socjalizacyjne wymienionych agend znoszą się wzajemnie. Eufunkcjonalne w kwestii legitymizacji systemu politycznego opartego na wartościach demokracji parlamentarnej są i będą działania upowszechniające wzory aktywnej partycypacji politycznej (Garlicki, 2007, s. 10). Istotne jest także to, które kręgi socjalizacyjne wywierają silniejszy wpływ na kształtowanie kultury politycznej i jaki przekaz aksjologiczny tam dominuje.

Schemat 2**Dylematy praktyki politycznej i czynniki wpływające na legitymizację****Legitymizacja transformacji systemowej**

Legitymizacja systemu politycznego i władzy to ważne zagadnienia w zakresie analizy politologicznej, ale w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w których przebiegał proces przekształceń systemu politycznego kwestia nabiera także innego, istotnego znaczenia. Ważne staje się pytanie, jak proces transformacji ustrojowej postrzegany jest przez obywateli. Inaczej mówiąc, jest to kwestia zakresu i poziomu legitymizacji transformacji systemowej. Według Clausa Offe, transformacja systemu przebiegała równocześnie i równolegle (Offe, 1996, s. 39–43) na trzech płaszczyznach: politycznej, gospodarczej i – jakby to można było nazwać – tożsamościowej, czyli dotyczącej kwestii podtrzymywania lub zmieniania sposobu postrzegania wartości, identyfikacji narodowej, łączności ze środowiskiem międzynarodowym, a zwłaszcza poczucia tożsamości ze zintegrowaną Europą. Tę płaszczyznę postrzegania procesu transformacji można nazwać społeczno – kulturową. W związku z tym

trzeba przyjąć, że: po pierwsze – legitymizacja transformacji nie jest tożsama z legitymizacją systemu (choć te procesy są niewątpliwie ze sobą powiązane), a po drugie – akceptacja transformacji może różnie wyglądać na różnych poziomach, czy płaszczyznach przekształceń systemowych. Legitymizację transformacji należy postrzegać, poza ogólnym stosunkiem do tego procesu, w trzech płaszczyznach: uznania reform systemu politycznego, postrzegania jako zasadne reformy systemu gospodarczego oraz prawowitości zmian w sferze tożsamości zbiorowej.

Analizując kwestię legitymizacji transformacji trzeba niewątpliwie stwierdzić, że ten proces jest silnie zdeterminowany i uzależniony od specyfiki kultury politycznej krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Jednym z ważniejszych aspektów legitymizacji procesu transformacji jest przekonanie o wartości demokracji i zakres poparcia dla procesu demokratyzacji. Pozornie jednoznaczna reakcja jest – w istocie – bardzo skomplikowana. O ile bowiem większość obywateli popiera zmiany w sferze politycznej, to nie jest przekonana w kwestii skuteczności procesu demokratyzacji. To jest kwestia, która powinna być przedmiotem badań empirycznych. Rzeczywiste problemy dotyczące procesu demokratyzacji systemu politycznego z punktu widzenia obywateli polegają nie tylko na przeświadczeniu większości (choć nie wszystkich), że ten proces jest niezbędny i zmierzający to wprowadzenia do życia publicznego wolności i reguł prawnych, gwarantujących istnienie i wyrażanie opinii różnych podmiotów politycznych. Ważne z punktu widzenia oceny procesu transformacji w wymiarze politycznym stają się pytania zmierzające do określenia, czy zmiany podążają w dobrym kierunku, czy proces realizowany jest we właściwym tempie. Istotnym – w zakresie transformacji w wymiarze politycznym – staje się zagadnienie dekomunizacji, a zwłaszcza formy, tempa oraz skuteczności realizacji tego procesu.

Kolejną płaszczyzną składającą się na ocenę i odnoszenie się do transformacji systemowej jest kwestia legitymizacji tranzycji od systemu (modelu) gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej. Legitymizacja przekształceń systemu gospodarczego dotyczy znowu przynajmniej trzech istotnych aspektów, które możemy określić także jako jej poziomy. Będą to: po pierwsze – legitymizacja nowych zasad, reguł systemu rynkowego, w tym – przede wszystkim oparcia systemu na dominacji własności prywatnej w gospodarce. Po drugie – legitymizacja funkcjonowania gospodarki w trakcie i w efekcie dokonywanych przekształceń, czyli sprawności gospodarczej systemu rynkowego, „sprawiedliwości” wprowadzonych rozwiązań oraz zgodności ich praktycznych rozwiązań z zasadami. Można dyskutować o konfiguracji tych zasad, ale w uproszczeniu można określić, że chodzi o pryncypia społecznej gospodarki rynkowej, czyli ładu, który z jednej strony – opiera się

na przewadze prywatnej własności przedsiębiorstw, a z drugiej – zapewnia elementarne przynajmniej gwarancje socjalne. Po trzecie – akceptacja grupy zarządzającej gospodarką i/lub elity gospodarczej.

Sama kwestia najważniejszego, jak się wydaje, poziomu legitymizacji transformacji systemu gospodarczego, czyli uznania za zasadny proces przekształceń własnościowych – jak to można ująć skrótowo – akceptacja prywatyzacji, może być rozpatrywana w dwóch wymiarach, na dwóch subpoziomach. Pierwszy to legitymizacja procesu przekształceń własnościowych, których sednem jest prywatyzacja w wymiarze aksjologicznym. Inaczej uznanie, że taki proces jest zasadny, usprawiedliwiony i potrzebny. Drugi subpoziom legitymizacji odnosi się do konkretnego wymiaru przekształceń własnościowych w bezpośrednim otoczeniu. Inaczej mówiąc, chodzi o uznanie prywatyzacji za zasadną w wymiarze indywidualnym. Oznacza to akceptację sprywatyzowania własnego zakładu pracy, czy przedsiębiorstw w najbliższym otoczeniu.

Trzecia płaszczyzna transformacji, a zarazem poziom legitymizacji tego procesu, dotyczy kwestii tożsamości i można go nazwać społeczno-kulturowym. Niektórzy tę płaszczyznę i ten poziom lekceważą, ale praktyka politycznego procesu przekształceń systemowych pokazała, że jest to kwestia wyjątkowo istotna. Dotyczy kwestii świadomości i to odnoszącej się do różnych aspektów: wartości uznawanych za godne uznawania (lub przynajmniej respektowania), tożsamości narodowej, odnajdowania swojego miejsca w szerszej wspólnotie. W tym ostatnim przypadku idzie przede wszystkim o poczucie tożsamości europejskiej lub jego brak.

Poziom tożsamościowy wzbudza nierzadko wiele kontrowersji. Mogą to być i były konflikty w sferze identyfikacji narodowej, które doprowadziły do rozpadu państw wielonarodowych (*vide* Jugosławia) i tworzenia nowych państw narodowych, czy łączenie narodów do rozpoczęcia procesu transformacji systemowej podzielonych, jak Niemcy. Kwestia wartości uznawanych za naczelne w danym systemie także często wywołuje głębokie podziały polityczne, a w konsekwencji konflikty i deficyt legitymizacji w sferze tożsamości, polegający na tym, że różne grupy w społeczeństwie (nierazko spolaryzowane) hołdują odmiennym wartościom ideowym. Przykładem może być Polska, gdzie – jak to określili publicyści – wojna polsko-polska jest nieodłącznym elementem życia politycznego od blisko dziesięciu lat. Także kwestia poczucia identyfikacji ze wspólnotą europejską dzieli społeczności państw, w których przebiega proces transformacji systemowej i jest czynnikiem sprzyjającym lub przeciwdziałającym legitymizacji transformacji. Najogólniej można stwierdzić, że w zakresie postrzegania procesu integracji europejskiej wyróżnia się postawy: euroentuzjastyczne, eurorealistyczne i eurosceptyczne. Wyniki badań opinii publicznej pokazują, że w krajach Europy Środkowej

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

